

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

להשלמת הנמצא במילונים*

(המשך)

אורור (תרצ"ב)

„שאר החדרים עומדים סגורים רוב ימי השנה ותריסיהם מוגפים. וכשהם נפתחים פעם לשם אורור ונקוי, או לקבלת פני האורחים החשובים, אין איש אשר ידע לנחש מה נרקם ונארג בהם...“ (ש' שלום, יומן בגליל, הוצאת „עברים“ גירנברג, תרצ"ב, עמ' ט"ו).

ד"ר ראובן סיוון העיר את תשומת לבי למונח מאורר, שקבע ועד הלשון העברית בשביל מכשיר ה„וונטילאטור“ („מונחי חשמל, טלגרף וטלפון“ רשימה ג', „לשוננו“ כרך ב' חוברת א' [תמוז תרפ"ט], עמ' 81). כדאי לציין שזמן מה קודם לכן הציע ועד הלשון את המונחים 'מאור', 'מרוח' לאותו המכשיר („מונחי הבראת מעונות, נקבצו

* במדור זה ננסה להגיע אל עדויותיהם הקדומות ביותר של מלים, צירופים, צורות, הוראות ושימושים, החסרים במילונים, או הבאים בהם בלא עדות מפורשת מן הספרות, או המובאים בשם מקורות מאוחרים. מי שבידו עדות קדומה יותר מן המובאת כאן, אנו מבקשים ממנו, שיעמידנו עליה. כל מקור שבכתב כשר לעדות, ובלבד שיהיו זמנה ומראה-מקומה של העדות מפורטים בה בדיוק גמור. מערכת „לשוננו לעם“ תפרסם את התשובות, שיש בהן עניין ותועלת.

על ידי ועד הלשון בישיבותיו בתמוז תרפ"ה, "זכרונות
ועד הלשון" מחברת ו', תרפ"ח, עמ' 41).

”בִּמְקוֹם” (תרצ"ח)

„כל ערב טרח הלה והגיש לשלחן מגות מגות, ונטל
צלחות, והביא אחרות, והחליף 'במקום' למפונקים" (ס'
יוהר, אפרים חוור לאספסת, "גליונות" חוב' שבט—אדר
א' תרצ"ח, עמ' 341).

מלת "במקום", המשמשת בעיקר בלשון בני הקיבוצים,
הוראתה 'מנת האוכל המוגשת — במקום המנה הרגילה
— לצמתונים, לחולים ולכל מי שאינו רוצה במנה
הרגילה'; למשל, חביתה במקום בשר. וכבר קדם בלשון
העם (גם בעברית וגם בידיש) השימוש במקום בהוראת
'ממלא מקום', כגון סגן הגבאי. שימוש זה ודאי נגרר מן
הביטוי המצוי בקריאת עולים לתורה "ישראל) במקום
כהן".

דְּעַת הַקְהָל (תרס"ז)

„את האמת הזאת יודע על פי הנסיון כל מי שנודמן
לו לפרסם איזו מחשבה שאין „דעת הקהל“ בדורו נוחה
הימנה" (אחד העם, ילקוט קטן, ספר שני, ב. מלים ומושגים,
„השלח“ כרך ט"ז, עמ' 185).

הצירוף 'דעת הקהל' נגזר על פי הנאמר בפתחת
„כל נדריי": „על דעת המקום ועל דעת הקהל, בישיבה
של מעלה ובישיבה של מטה, אנו מתירין להתפלל עם
העבריינים“. אלא ש„על דעת הקהל“ כאן פירושו 'בהסכמת

קהל המתפללים' או 'ברצון בני הקהילה', ומלת "דעת" היא חלק של הצירוף "על דעת".

חֹת דַעַת¹ (תקנ"ט)

"ספר חוות דעת על היורה דיעה... בלעמבערג... לסדר ולפרט חתן אמת ליעקב וחסד לפ"ק" (שער ספרו של ר' יעקב מליסא).

לדעת מר מאיר מדין, שהעיר את תשומת לבי לספר זה, לא ברור אם נתכוון המחבר לקרוא לספרו "חֹת דַעַת", או שמא נתכוון ל"חֹת דַעַת", שהוא לשון רבים של הג"ל או צורת מקור של הפועל חוה. לדעתו, יש להניח, שאף שם זה אינו חידושו של ר' יעקב מליסא, אלא מטבע לשון בספרות השאלות והתשובות של הדורות ההם, ולא מצאנו לו עדות מפורשת.

(תקצ"ח לערך) "ולמה הוא שואל את איש אשר הוא רך בשנים כמו הוא בעצמו, ולו קרא ג"כ הספרים האלו, שהוא יאמר לו חות דעתו" (יוסף פרל, איגרת של חסיד אל ידידו; מתוך כ"י של חיבור סאטירי לא נודע עד כה, הוציאו לאור ש' ורסס ב"הספרות", רבעון למדע הספרות, כרך א' מס' 1 [אביב 1968], עמ' 221).

מַמְלַכְתִּי (תרס"ז)

"וגם האורגאניזציה הממלכתית העתידה שלנו

1. הצירוף חות דעת נגזר על פי תהי' יט, ג: יום ליום יביע

אמר ולילה ללילה יחזה דעת.

מקופלת היא כבר בתוך האורגאניזציה המפלגתית של
ההוה כאפרוח בתוך הביצה" (בן ישראל, על המשבר,
"השלח" כרך י"ז, עמ' 7. פיזור המלים הוא במקור).

(תרפ"ד) "ציורים שזכו בשעתם לפרסום, ורובם נכנסו
לגלריות מפורסמות שונות, צבוריות וממלכתיות" (ביאליק,
א"ל פסטרונק, "הארץ" מיום ח' בסיוון תרפ"ד [גיליון
1465], עמ' 4).

(תרצ"ח) "רבות עשה בפינות שונות, ביחוד בתחום
התרבות, בקנה-מדה ממלכתי, כבטוי השגור היום בכל
קולמוס" (שלום שטרייט, אליעזר בן-יהודה — ליום הולדתו
השמונים, "גליונות" שבט—אדר א' תרצ"ח, עמ' 412).
(ת"ש) "הרי תפקיד ממלכתי יש לו, לועד-הלשון,
והוא עושה בארץ-ישראל בשביל הלשון העברית מה
שהממשלה המצרית עושה בשביל הלשון הערבית" (יוסף
קלוזנר, חמישים שנה של ועד-הלשון העברית, "לשוננו"
כרך י', עמ' 289).

נֹרְאוֹת (תה"פ) (תש"ב)

"כמו כן אין ללמוד עלע המבטא מהפיסקה שהביא
פלאוטוס ממחזה פנולוס בלשון פונית ובכתב לטיני, מאחר
שנכתבה בזמן מאוחר (לאחר חורבן מרכז התרבות בקרת-
חדשה) בלשון המונית דיבורית קרובה לניאו-פונית
והמעתיקים שבשו אותה נוראות" (פרופ' נחום סלושץ,
אוצר הכתובות הפניקיות, יוצא לאור על-ידי "מוסד
ביאליק" וועד הלשון העברית, עמ' כ"ד).

יש להניח כי שימוש זה של נוראות מושפע ממקראות,
כגון תה' סה ו, אלא שצורה זו נתפרשה בהם בהוראת
'דברים נוראים', 'מעשים נוראים'. ועיין בערך נורא
במילון בן-יהודה ובמילון החדש לאבן-שושן.

צֶלְבָן (תר"ס)

„והכפר הזה, העומד במדרון התל אשר לשמאלנו
נגבה, הוא הכפר הנודע לפנים בשם „קרית יערים“. ולפני
הכפר, בינו ובין דרכנו, חרבת בית תפלה נוצרי, אחד
שרידי בניני ימי הבינים אשר השאירו הצלבנים
(Kreuzfahrer) בכל אשר נפנה כיום בארצנו“ (דוד ילין,
מדן ועד באר שבע, „הגן, מאסף לספרות ולמדע“, ס"ט
פטרבורג תר"ס [1899], עמ' 137).

„בצורה וחזקה היתה רמלה לפנים... ורוב בניניה
הגדולים בתי מוסדות הצבור אשר לנוצרים המה...
ורבים מבניניהם הגדולים נשארו להם לפלטה עוד מימי
הצלבנים לפנים“ (שם, עמ' 149—150).

רַמַת חַיִּים (תרצ"ח)

„והוא מתפלא: מצד אחד מתאמצים להוריד את
„רמת-החיים“ ולהפחית את הוצאות ייצור החלב“ (ס' יזהר,
אפרים חוזר לאספסת, „גליונות“ חוב' שבט—אדר א'
תרצ"ח, עמ' 330).

הצירוף „רמת חיים“ הוא תרגום-שאיילה מלשונות
אירופה.

„וכן ציור חיל כשדים במליצת חבקוק הוא נורא

ונשגב עד מאוד —

וְקָלוּ מְנַמְרִים סוּסִיו
וְחָדוּ מְזֹאבֵי עָרֵב
וּפָשׂוּ פָרְשָׁיו
וּפָרְשָׁיו מֵרְחוֹק יָבֹאוּ
יַעֲוֹפוּ כְּנֶשֶׁר חָשׁ לְאָכֹל

מה מאוד הפליא הנביא בעוצם רוח קדשו, לעשות את הציור כלו משמים מאוד מכל צדדיו! לא דמה את מהירות הסוסים, למהירות זרזיר מתנים או למהירות צבאים ואילים, הקלים מאוד ברגליהם; כי אם למהירות נמרים וזאבי ערב, כלם טורפי טרף, כלם שואפים לדמי רצח. ובדמיון הפרשים אחת ידבר ושתים יצייר, כן מהירות תעופתם, כן עוד תשוקת השלל הלוהטת בקרבם" (שלמה לעוויוזאהן, מליצת ישרון, ויין 1816, דף י"ג ע"א).

מרכבת-הטרם [תיקון]

בקונטרס קפ"ב של „לשוננו לעם" (אב ואלול תשכ"ז).

2. [באיוב יא, יז נמצאת הצורה תַּעֲפָה (הטעם מלעיל). היו שפירשוה כצורת פועל והיו שפירשוה כצורת שם בהוראות שונות, וראוי להביא את דברי רש"י שם: „תעופה, אפילה שלך כבקר תהיה. ע"א תעופה לשון עפעפי שחר (לעיל ג) שאם הוא לשון אופל היה לו לומר תַּעֲפָה נקוד בשו"א כמו תְּנוּפָה תְּקוּמָה תְּרוּפָה תְּנוּמָה". — מ"מ.]

עמ' 274, מובא הערך מרכבת־טראם, ובו שתי עדויות מסיפורו של אורי ניסן גנסין „בטרם“. סיפור זה נדפס לראשונה בהמשכים ב„רשפים“, מאסף ספרותי ערוך ע"י דוד פרישמאן" החל בקונטרס ט"ו.

העדות הראשונה (כתבי גנסין, תש"ו, עמ' 152) נמצאת בקונטרס ט"ז של „רשפים“, עמ' 16, ולשונה שם: „מרכבות־הטרם היו שואנות ויורקות רצי תכלת ארכים“. לפיכך יש לתקן את כתיבו של ראש הערך מרכבת־טרם, ומוטב מרכבת־הטרם.

העדות השנייה (כתבי גנסין, תש"ו, עמ' 212) וולא עמ' 312, כפי שנדפס בטעות ב„לשונונו לעם“], נמצאת בקונטרס מ"ג—מ"ד של „רשפים“, עמ' 51—52, וזה לשונה: „ובבקר הדלוח שלמחרתו, כשיצא אתה [תיבת „אתה“ נשמטה בטעות ב„לשונונו לעם“] להביאנה אל תחנת הטרם, היו המדרכות המלוחלחות חושפות צחוק שקפא“. הנוסח המתוקן „אל מרכבת הטרם“ נמצא בפרסומו השני של הסיפור „בטרם“ בתוך „כל כתבי א. נ. גנסין, כרך ראשון, ספורים, עם מבוא מאת פ. לחובר, ורשה, תרע"ד [1914]“, עמ' 135. כרך זה יצא כשנה אחרי מותו של א"נ גנסין, ואין אנו יודעים אם תיקונו של המחבר הוא זה, או תיקונו של המהדיר פ' לחובר. מכל מקום אין כאן עדות ממקור ראשון לצירוף מרכבת־הטרם.

כתיב המלה „טראם“ באל"ף אינו נמצא לא בפרסומו הראשון של הסיפור „בטרם“ (תרס"ט), ולא בפרסומו השני (תרע"ד), והוא, כנראה, מתיקוני מהדורת תש"ו.